MEHMET ERÖZ ARMAĞANI

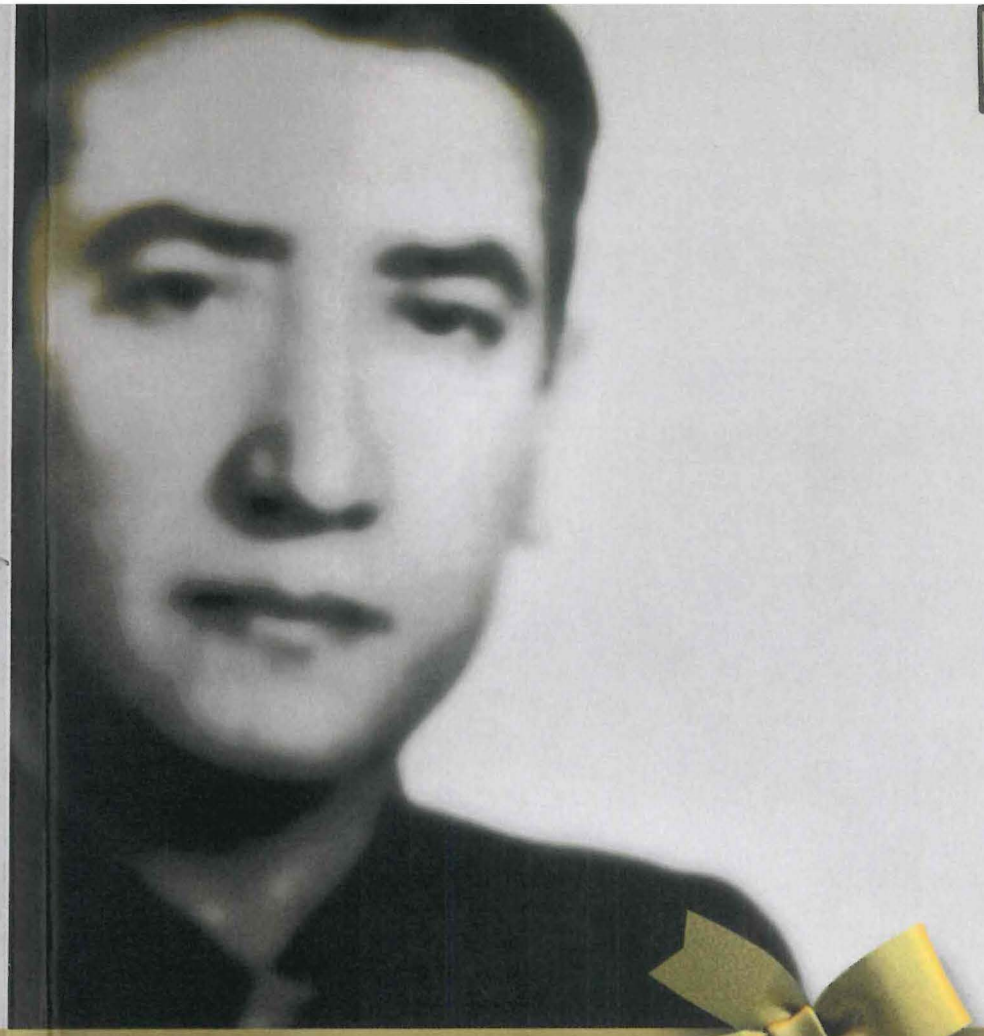

ÖTÜKEN

MEHMET ERÖZ ARMAĞANI

ÖTÜKEN

MEHMET ERÖZ
ARMAĞANI

Hazırlayanlar:

Dr. Mustafa Aksoy
Doç. Dr. Osman Yorulmaz

ÖTÜKEN

YAYIN NU: 909
KÜLTÜR SERİSİ: 478

T.C.
KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
SERTİFİKA NUMARASI
16267

ISBN 978-975-437-871-9

ÖTÜKEN NEŞRİYAT A.Ş.®
İstiklâl Cad. Ankara Han 65/3 • 34433 Beyoğlu-İstanbul
Tel: (0212) 251 03 50 • (0212) 293 88 71 - Faks: (0212) 251 00 12
Ankara irtibat bürosu:
Yüksel Caddesi 33/5 Kızılay - Ankara
Tel: (0312) 431 96 49
İnternet: www.otuken.com.tr
E-posta: otuken@otuken.com.tr

Kapak Tasarımı: GNG Tanıtım
Dizgi - Tertip: Ötüken
Kapak Baskısı: Plato Basım
Baskı: Yaylacık Matbaası (0212) 6125860
Maltepe mah. Litros yolu Fatih Sanayi Sitesi No: 12/197-203
Topkapı-Zeytinburnu
Cilt: Yedigün Mücellithanesi
İstanbul-Aralık 2011

İÇİNDEKİLER

Sunuş 7

Yaşar Çağbayır, Sökeli Bir Sosyolog: Mehmet Eröz 11
Mustafa Talas, Mehmet Eröz'ün Açıklamalı Bibliyografyası 19
Ensar Yılmaz, Mehmet Eröz'ün Model-Yaklaşımı ve Sosyolojik Metot Üzerine Görüşleri 44
Erol Kılınç, Ağabeyim Mehmet Eröz: 1960'larda Bugünü Gören İlim Adamı 55
Yaşar Kaya, Tavır, Duruş ve Düşüncede Eröz Olmak 59
Necat Çetin, Mehmet Eröz'den Veli Ağa'ya... 61
Harun Güngör, Karamanlı Hıristiyan Türkler ve Mehmet Eröz'ün Kadirşinaslığı 70
Yaşar Kalafat, Hocam Eröz'lü ve Onsuz Geçen Yıllardan Hareketle Geleceğe Bakmak 72
Mustafa Aksoy, Türklüğümüzü Mehmet Eröz'den Öğrendik 75
Yaşar Çağbayır, Mehmet Eröz Urfa Suruç'ta 80
Salman Buyrukcan, Çocukluğumda Tanıdığım Mehmet Eröz 81
Dursun Yıldırım, Dün, Bugün ve Yarın(Bengü Taş Yazıtları Bağlamında) 82
Ahmet B. Ercilasun, Dede Korkut Kitabı Nasıl Bir Tarihî Mirastan Geliyor? 98
İsmail Görkem, Ziya Gökalp'ın Folklor Olgusuna Bakışı 105
Abdurrahman Güzel, Yahya Kemâl'de Tarih-Dil ve Din Kavramları 112
Erol Göka-Murat Beyazyüz, Göçün ve Türk Göçebeliğinin Psikolojisi 123
Sait Başer, Kültürün Güncellenmesi 141
Mehmed Niyazi, Milleti Oluşturan Faktörler ve Millî Karakter 154
Mustafa Aksoy, Sosyal Yapımız ve Tarihimizdeki Bazı Kavramların Doğu-Batı Ekseninde Eleştirisi 165
Emine Uyumaz, Eski Bir Türk Geleneği Olan Saçı'nın Türkiye Selçuklu Devleti Resmî Protokolünde Uygulanışına Dair 181
Osman Yorulmaz, Kazak Türklerinde Evlilik Âdetleri 187
Neslihan Durak, Az Bilinen Bir Türk Oymağı: Hazaraların Kültür Hayatı 215
Mehmet Salih Erpolat, XVI. Yüzyıl Tahrir Defterlerine Göre Siverek Karakeçilileri 225
Yusuf Gedikli, Kurmanç ve Lur Kürtlerinde Misafire Koyun Başi İkramı ve Diğerleri 240
Yaşar Kalafat, Pinyaniş ve Ertuşi Türk Aşiretlerinde Karşılaştırmalı Halk İnançları 252
H. Dursun Gümüşoğlu, Alevîliğin Kısa Tarihi ve Günümüze Yansımaları 269
Abdülkadir Sezgin, Günümüzde Alevî Meselesi ve Çözümü 287
Ahmet Taşgın, Diyarbakır Türkmen Alevîlerinde Bıçak Tekbirleme 338
Mehmet Dönmez, Alevî-Bektaşiliğin Mihenk Taşı: Ahmet Yesevi 342
Halil Atılgan, Toros Tahtacı Türkmenleri ve Kırtıllı Felteş Dede 354
Necdet Yaşar Bayatlı, Diyale-Hanekin'de Eski Türk İnançlarının İzleri 370
Baqıtcan Cürsinulı Quvandıqov, Noğaylı Dävirindegi Batırlar Cırındağı Eldik, Erlik, Memlekettik Birlik Sarındarı 378

İsabek Barşagül Qaşqınqızı, Mahambet Ötemisulı–Ult-azattıq Qozğalıstıñ Carşısı 388
Behçet Dede, Türk Ninnilerinde Dinî Motifler 396
Z. C. Mutiyev, Akademik R. Berdibayev-Qazaq-Türki Halıqtar Ädebiybaylanısın (Öleñ-Cır Mısalında) Zerttevşi 407
Tilla Deniz Baykuzu, Tabgaç Hükümdarları (M.S. 386-550) ve Hükümdar Kurganları 416
Salim Cöhce, Dehli Türk Sultanları ve Racalar 440
E. Aydarhanova, Tele Birlestigi Jäne Olardıñ Qazaqtı Qurağan Türki Taypalarınıñ Qalıptasuvı Barısındağı Orni 455
Osman Karatay, Hazar'ın Yıkılışına Oğuz Dahli 462
Valiyhan Aqıpbekulı Ahatov, Türkistan Assr-ınıñ 1918 Cılğı Konstitutsiyası: Qabıldanuvı Men Cüzege Asuvınıñ Erekşelikteri 480
Ömer Kul, Ana Hatlarıyla Doğu Türkistan Siyasi Tarihi ve İlk Çinli Genel Vali Yang Zen-xin (1912-1928) Dönemi Üzerine Bir Tetkik 486
Ümit Niayiş-Oktay, Kaçar İran'ında Sosyal-Siyasi Kuruluş ve Aktif Türk-Fars Kutuplaşması 505
Süleyman Kızıltoprak, Sömürgeci Politikalar Karşısında Mısır'daki Kıptî Azınlık ve Osmanlı Devleti 517
Ömer Faruk Yelkenci, Osmanlı Devleti'nin Avrupalılığı ve Azınlıklar Bağlamında Islahat Fermanı 538
Ömer Özcan, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Bir Raporu 549
Bahri Ata, Herbert Spencer'ın Eğitim ve Tarih Anlayışı 557
Herbert Spencer'den Bahri Ata, Betimsel Sosyoloji Olarak Tarih ve Tarih Eğitimi 574
Ahmet Şimşek, Çiğdem Ergun, Tarih Yazımında "Öteki Kaynaklar": İstanbul'un Fethi Konusunda Bir Örnekleme 579
Taner Tatar, Tüketimin Kimlik Üzerindeki Dönüştürücü Etkisi 600
Ferqane Kazımova, Binyillik Edebiyatin 70 Yilina Bir Nazar 614
Aqılbek Qaşqınulı İsabekov, Qazaqstan Respublikasında Sot Biyliginiñ Galıptasuvı Men Damuvınıñ Keybir Mäseleleri 620

Ana Hatlarıyla Doğu Türkistan Siyasi Tarihi ve İlk Çinli Genel Vali Yang Zen-xin (1912-1928) Dönemi Üzerine Bir Tetkik

Ömer Kul*

Giriş

Bilindiği üzere tarihin en eski devirlerinden itibaren Türk Milleti'nin atayurdu olan Doğu Türkistan coğrafyası Dünya Türklüğü'nün beşiği konumundadır. Bölge, tarihî kaynaklar yanında destan ve efsanelerde de Türk ırkının ilk yaşam yerlerinden biri olarak adından zikredilmektedir. Oğuz Kağan Destanı'nın temelini teşkil eden "Şu" ve "Tunga Alp" destanlarında, İran idarecileri ile mücadele eden Türk hanlarının yaşadığı yerler Balasagun ve Doğu Türkistan'daki Ordukent (Kâşgar) şehri olarak gösterilmektedir.[1] 10.476.076 km^2 gibi geniş bir alana yayılan Türk Dünyası'nın 1.828.418 km^2'si "Doğu Türkistan" olarak adlandırılmaktadır.[2] Türk milletinin ata yurdu Doğu Türkistan'ın kuzeybatısında Kazakistan, kuzeydoğusunda Moğolistan, doğusunda Çin, güneyinde Çin'e bağlı Tibet Özerk Bölgesi,

---

* Dr. Arş. Gör., Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

[1] A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul, 1981, s. 18.

[2] Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'nde Türklüğün ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul 2000, s. 284. A. Zeki Velidi Togan, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 1; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara 1986, s. 15; P. B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, Ankara, 2002, s. 343; Michael Dillon, *Doğu Türkistan, Çin Orta Asyası'nda Etnik Ayrımcılık ve Kontrol* (Çev. Dr Hayati Aktaş), İstanbul, 2001, s. 3; Joseph Costagne, *Türkistan Millî Kurtuluş Hareketi* (Çev. M Reşat Üzmen), İstanbul 1980, s. 60; Mehmet Saray, (*Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti İle Türkistan Hânlıkları Arasındaki Siyasî Münasebetler, 1775-1875*), İstanbul 1984, s. 1) ise bu rakamı 1.503.563 km^2 olarak vermektedir. David D. Wang, *Under the Soviet Shadow The Yining Incident. Ethnic Conflicts and International Rivalry in Xin-jiang, 1944-1949*, Hong Kong, 1999, s. 29. Doğu Türkistan'ın yüzölçümünü 1.600.000 km^2 olarak vermektedir. Bütün bunların yanı sıra son dönemde Çin'de yayınlanan ve dünyada birçok dile çevrilen bir çalışmada (Li Sheng, *Çin'in Xin-jiang Bölgesi Geçmişi ve Şimdiki Durumu* (Çev. Xu Xinyue, Xin-jiang), Urumçi 2006, s. 1) Çin topraklarının 1/6'sını teşkil eden Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.664.900 km^2 olarak verilmektedir.

güneybatısında Keşmir ve Pakistan, batısında ise Tacikistan ve Kırgızistan yer almaktadır. Etrafı yüksek dağlarla çevrili bir nevi yayla mahiyetindeki Doğu Türkistan'ın kuzeyinde Altay, güneyinde Himalaya, Karakurum ve Karanlık dağları yer almaktadır. Tanrı dağları, Doğu Türkistan'ı ortadan ikiye bölmekte ve bu dağların kuzeyinde kalan kısmına İli Havzası (Cungarya), güneyinde kalan kısmına ise Tarım Havzası (Kâşgaria) denilmektedir.[3]

Mevcut bilgilere göre Doğu Türkistan'a M.Ö. 220-M.S. 216 yılları arasında Hun İmparatorluğu hâkim olmuştur.[4] Tung-huları ve Yüe-çileri yenen Mete Han, Çin'e yönelmiştir. Çin'i de mağlup eden Mete Han, Doğu Asya'nın bilinen en eski antlaşmasını, Çin imparatoru Gao-di ile imzalamıştır. Bütün Türkistan'ı hâkimiyeti altına alan Mete Han, dağınık halde yaşamakta olan bütün Türk topluluklarını tek bir bayrak altında toplamış ve ilk büyük Turan Devleti'ni kurmuştur.[5] Bu saha bugünkü Doğu Türkistan'ı da içine almaktadır.

M.Ö. 138-126 yıllarında Çin hâkimiyeti Hoten'e kadar ulaşmıştır. Bu arada İpek Yolu da açılmıştır. Doğu Türkistan'ın Çin tarafından işgâli ilk olarak M.Ö. 39 yılında gerçekleşmiştir. Hunlar M. S. 74'te tekrar Doğu Türkistan'a yöneldiklerinde Hoten'i işgâl etmişlerdir. M. S. 114 yılını müteakip Kâşgar Krallığı'nın güçlenmesi üzerine Hoten eski önemini kaybetmiştir.[6]

Hun Devleti'nin yıkılması üzerine Orta Asya'da sağlanmış olan Türk birliği de dağılmıştır. M.S. II. asırda Çin hâkimiyetinden kurtulan Doğu Türkistan, İlk istilâdan önce olduğu gibi 30 ayrı bölgeye ayrılmıştır. Müteakip asırlarda Hun İmparatorluğu'ndan sonra Afganistan'ın kuzeyi ile Batı Türkistan'ı içine alacak şekilde bir devlet kuran Akhunlar (350-558), Doğu Türkistan'ı da topraklarına ilhak etmişlerdi.[7]

I. ve II. Gök-Türk Devletleri Döneminde Doğu Türkistan

Gök-Türkler devrine geçmeden önce, Doğu Türkistan'ın çeşitli hanedanların elinde kaldığını görürüz. M.S.150 senesinde Batı Türkistan'daki "Kuş-

---

[3] L. D. Stamp, *Asia: A Regional an Economic Geography*, London 1967, s. 493; D. Sinor, *Erken İç Asya Tarihi*, İstanbul 2002, s. 33 vd.; Mehmet Saray, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi, (Başlangıçtan 1878'e Kadar)*, İstanbul 1998, C. I, s. 9; Ahmet Kemal İlkul, *Çin-Türkistan Hâtıraları*, İstanbul, 1999, s, 35; Li Sheng, s. 8.

[4] Gabdeş Cumadil Kazakbalası, *Göçten Sonra*, İstanbul 1980, s. 9.

[5] İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1983, s. 59-60; Erol Güngör, *Tarihte Türkler*, İstanbul 1997, s. 15.

[6] Ahmet Taşağıl, "Esir Doğu Türkistan'da Mazlum Bir Türk Şehri", *Tarih ve Medeniyet*, Sa. 31, 1996, s. 19.

[7] Ahmet Taşağıl, "Esaretteki Son Türk Yurdu", *Tarih ve Medeniyet*, No: 37, 1997, s. 22.

han Türk Hakanlığı"nın idaresine geçen Doğu Türkistan'ın "Altışehir" kısmı 220'yılında bu hakanlıktan ayrılıp mahallî hükümdarların idaresine geçmiştir. Bu tarihten itibaren 140 yıl, bir istilâya maruz kalmayan Doğu Türkistan, 360'ta Si-Yen-Piler'in tecavüzüne uğramış, bu süre de 390 yılına kadar devam etmiştir. Tekrar mahalli hükümdarların idaresinde 57 yıl süren bir istiklâl devri yaşayan Doğu Türkistan'ın doğu kısmı, 448 yılında Çin'deki Topa Türk Hakanlığı'na, 460'da da Avar Türk Hükümdarlığı'na katılmıştır. 552 yılına kadarki devrede Doğu Türkistan mahallî hükümdarların ve küçük çaptaki Türk devletlerinin idaresinde kalmıştır. 552 tarihinde ise Bumin Kağan önderliğinde, Ötüken merkez olmak üzere, Gök-Türk Devleti kurulmuştur. Bumin Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçen Kara (552-553) ve Mukan (553-572) Kağanlar zamanlarında hızla büyüyen Gök-Türk Devleti doğuda Kore'den, batıda Karadeniz'e kadar çok geniş bir sahaya yayılmıştır.[8]

Gök-Türk Devleti döneminde Türk toplulukları bu devletin sancağı altında toplanmaya başlamıştır. Gök-Türk Devleti'nin sınırları dâhilinde bulunan Doğu Türkistan ahalisi bir asra yakın dönem huzur ve güven içerisinde yaşamıştır. Gök-Türk Devleti'nin ikiye ayrılmasını müteakip ortaya çıkan Batı Gök-Türk Devleti'nin şark sınırları içerisinde kalan Doğu Türkistan, bu Türk devletinin tarih sahnesinden çekilmesinden sonra Çin istilasına uğramış ve 654 yılında Çin hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır.[9]

Bu istila devrinde, Doğu Türkistan halkının esareti 682 yılına kadar devam etmiştir. Çin sarayına hücum eden Kürşad'ın yakmış olduğu bağımsızlık meşalesi Kutlug Başbuğ'un "İlteriş" unvanı ile Kutlug Devleti'ni (II. Gök-Türk) tekrar ayağa kaldırmasıyla gayesine ulaşmıştır. Kutlug Kağan'dan sonra yerine geçen Kapgan Kağan zamanında devletin sınırları alabildiğine genişlemiştir. Kapgan Kağan'dan sonra idareyi eline alan Bilge Kağan; Köl Tegin ve ünlü vezir Tonyukuk'un da destekleriyle çıkan ayaklanmalar bastırılmıştır. Bilge Kağan, Köl Tegin ve Tonyukuk'un ölümlerinden sonra zayıflayan II. Gök-Türk Devleti, 745 tarihinde Uygurlar tarafından ortadan kaldırılmıştır. Bu suretle Doğu Türkistan'da II. Gök-Türk hâkimiyeti de sona ermiştir.[10]

Doğu Türkistan'da Uygurlar

Bugünkü Doğu Türkistan Türklüğü'nün atalarını teşkil eden Uygurlar,

---

[8] Kafesoğlu, s. 89; Ahmet Taşağıl, "Gök-Türkler Dürüsttür Kolayca Parçalanırlar", *Tarih ve Medeniyet*, Sayı 2, 1994, s. 73.

[9] Mehmed Emin Buğra, Doğu Türkistan Tarihi Coğrafî ve Şimdiki Durumu, İstanbul 1952, s. 11.

[10] L. Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Ankara 1988, s. 98; İbrahim Kafesoğlu, "Asya Türk Devletleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, C.I, Ankara, 1992.

aslında Gök-Türkler'e bağlı olarak hayatlarını idâme ettirmekteydiler. II. Gök-Türk Devleti hükümdarı Bilge Kağan'ın ölümünden sonra iç çekişmelerden istifade eden ve Karluklar ile Basmiller'in desteğini alan Uygurlar, II. Gök-Türk Devleti'ni ortadan kaldırmıştır. Uygur Yabgusu, 744 yılına gelindiğinde, Basmil Kağanı'nı da mağlup ederek "Kutluk Bilge Köl Kagan" unvanını alarak Uygur Devleti'ni kurmuştur.[11] 758'de Çin İmparatorunun kızı prenses Ning-kuo'yu Moyen Çor Kağan'a gelin göndermesi ise bu tarihlerde Çin'in gerçek hâkiminin Uygur Türkleri olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.[12] 759 yılında ise Moyen Çor Kağan'ın ölümü üzerine oğlu Bögü Kağan tahta geçmiştir. Bögü Kağan, Tibetlilerin Çin'e saldırılarının artması ve Çin'in isteği üzerine, Tibet seferine çıkmıştır. Bögü Kağan'ın Tibet seferi Türk kültür tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu dönemde Çin ile kurulan münasebetler Bögü Kağan'ın Maniheizm'in etkisi altına girmesine sebep olmuştur. Mani düşüncesi Türkler'i temel hayat gıdaları olan etten uzaklaştırmıştır. Buna ilâveten Maniheizm sosyal açıdan bir tüccar ve şehirli sınıf felsefesine sahip olduğundan Türklerin en karakteristik hususiyetlerinden olan savaşçı ve mücadeleci bozkır ve tabiat karakterlerini zayıflatmışsa da buna karşılık bu inanç sisteminin Uygurlar'ın ilim ve edebiyattaki bazı ilerlemelerinde ve yerleşik hayata geçmelerinde olumlu tesirleri olmuştur.[13] Bögü Kağan, 779 yılında Tung Baga Tarkan tarafından öldürülmüştür.[14] İdareyi ele alan Tung Baga Tarkan, Kagan olarak, Çin'e karşı başarılı mücadelelerde bulunmuş ve bir Çinli prensesle evlenmiştir. Tung Baga Tarkan Kağan döneminde Uygur tüccarları ile Çin idarecileri arasındaki ticarî anlaşmazlıklar ortadan kalkmıştır. Onun ölümünden sonra, Kırgız saldırıları Uygur Devleti'ni olumsuz yönde etkilemiştir. Bununla beraber Çin entrikaları ve meydana gelen kıtlık da devletin iyice zayıf düşmesine sebep olmuştur. Bu arada Kırgızlar'ın çıkardığı isyanlar adeta Uygurlar'ın sonunu hazırlamış, 840 yılında Uygur Devleti'nin yıkılmasına yol açmıştır. [15]

Karahanlılar Devrinde Doğu Türkistan

Karahanlılar devri, Türk dünyasında bir dönüm noktası teşkil eder. Bu devrede Türkler, bir taraftan İslâm dinini kabul ederlerken, bir taraftan da

---

[11] Jack A. Dabbs, History of the Discovery and Exploration Chinese Turkestan, London, 1964, s. 72; Saadettin Gömeç, Uygur Türkleri Tarihi ve Kültürü, Ankara 1995, s. 22

[12] Gülçin Çandarlıoğlu, "Uygurlar Hakkında", *Tarihte Türk Devletleri*, C. I, Ankara, 1987, s. 225.

[13] Özkan İzgi,"Kao-Chang (Turfan) Uygurları",*Tarihte Türk Devletleri*, C. I,Ankara 1987,s. 18-19.

[14] Saray, s. 36.

[15] Çandarlıoğlu, s. 233.

Türkistan'ı tamamen Türk yurdu olarak perçinlemişlerdir. Karahanlılar devri, asıl olarak Buğra Han adındaki Kâşgar hükümdarının, 880 yılında, diğer hanları itaat etmeye mecbur bırakarak merkezî bir devlete bağlamasıyla başlar. Karluk, Oğuz, Çiğil ve Uygur kabileleri ve beylikleri Karahanlıların hükmü altına girer ve geniş bir Türk İmparatorluğu meydana getirilir. Bu hükümranlık, uzun müddet devam etmiş ve Türk ülkeleri (Doğu ve Batı Türkistan ile Yedisu) 1123 senesine kadar Karahanlıların elinde kalmıştır.

Uygur Devleti'ne tâbi olarak yaşayan Karluk Yabgusu, Karahanlı Devleti'ni kurmuştur. Fergana, Kâşgar ve Aksu dolaylarında kurulan Karahanlı Devleti, Yagma ve Çiğil adlı iki Türk boyunu da yanlarına alarak güçlü bir devlet haline gelmiştir.[16] 892 yılında Taraz şehri Samanoğulları tarafından işgal edilince Oğulcak Kadir Han, devletinin merkezini Kâşgar şehrine nakletmek zorunda kalmıştır. Oğulcak Kadir Han'ın ölümünden sonra yerine yeğeni Satuk geçmiştir. X. asrın başlarında Samanî şehzâdesi ve Müslümanlığı kabul etmiş olan bazı sûfîler, Karahanlı Devleti'ne sığınmak zorunda kalmışlardı. Sûfîlerden etkilenen ve onların tesirinde kalan Satuk Buğra Han, İslâmiyet'i resmî din olarak kabul etmiştir. Müslümanlığı kabul eden Satuk Buğra Han, "Abdülkerim" ismini kullanmaya başlamıştır. Abdülkerim Satuk Buğra Han'dan sonra tahta çıkan oğlu Musa Baylaş Han zamanında İslâm dini Türkler arasında büyük bir hızla yayılmıştır.[17] Karahanlı Devleti kuvvetli durumunu Yusuf Kadir Han'ın vefatına kadar korumuştur. Lâkin onun vefatı üzerine ülkede baş gösteren taht kavgaları Karahanlı Devleti'ni Doğu ve Batı olmak üzere ikiye ayırmıştır.[18]

Karahanlı Devleti, Türk milletinin ata yurdunda kurulmuş olan ilk Müslüman Türk devleti özelliğini taşımaktadır. Karahanlı Devleti zamanında Türk-İslâm kültür ve medeniyetinin temelleri sağlam bir şekilde atılmış ve Türk millî kültürü ile İslâmî değerler bütünleştirilmiştir. Aynı zamanda eğitim ve kültür hayatında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Türk kültür hayatının en önemli iki eseri olan Kâşgarlı Mahmud'un *Dîvân-ı Lûgati't-Türk* adlı eseri ile Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilig* isimli çalışması, Doğu Türkistan'da Karahanlılar dönemde kaleme alınmışlardır.[19]

Kırgız saldırıları sonucunda büyük topluluklar halinde vatanlarını terk etmek durumunda kalan Uygurlar, Asya'nın önemli ticaret merkezlerine göç

---

[16] Saray, s. 37.

[17] Christian Tyler, Wild West China, The Taming of Xin-jiang John Murray, London 2003, s. 48-49.

[18] Merçil, s. 795.

[19] İbrahim Kafesoğlu, "İslâmî Türk Devletlerinde Kültür ve Teşkilat", *Türk Dünyası El Kitabı*, C. I, Ankara, 1992, s. 373, 379; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, İstanbul, 2003, s. 389; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 86 vd.; S. Mahmud Kâşgarlı, *Uygur Türkleri Kültürü ve Türk Dünyası*, İstanbul, 2004, s. 119 vd., 151 vd. Tyler, s. 158.

ettiler. Göç ettikleri bu yerlerde Doğu Türkistan (Turfan) Uygur Devleti ve Kansu (Sarı Uygur) Uygur Devleti adında iki devlet kurdular. Turfan Uygur Devleti'nin kurulduğu coğrafya bugünkü Doğu Türkistan topraklarını içine almaktadır. Kırgız mağlubiyeti üzerine dağılan Uygurlar'dan 13 kabile Sarı nehrin batısına, buradan da Çin sınırına yerleşmiştir. Çin ve Kırgız baskısı yüzünden burada da tutunamayan Uygurlar, Doğu Türkistan'ın en uzun ömürlü devletini Turfan ve Beşbalık civarında kurmuşlardı.[20] Hükümdarları "İdikut" adıyla anılan Doğu Türkistan Uygur Devleti, Orta Asya'nın can damarı olan İpek Yolu güzergâhı üzerinde kurulmuştur. Bu durum Uygurların ekonomik manâda gelişmesine; tarım, ticaret, sanat ile bilhassa edebiyat ve devlet idaresinde bir hayli terakki göstermelerini temin etmiştir. Fakat sonunda her alanda rehberlik ettikleri Moğollar tarafından 1209 tarihinde ortadan kaldırılmışlardır.[21] İşte zikretmiş olduğumuz bu en uzun ömürlü Doğu Türkistan Uygur Devleti ahalisi günümüzde Çin esareti altında hayatlarını idame ettirme gayreti içerisindeki Doğu Türkistan Türklüğünün bir kısmını meydana getirmektedir.

Moğol Hâkimiyetinde Doğu Türkistan

Sınırlarını genişletmek isteyen Cengiz Han, 1210'da Doğu Türkistan'a Alp Utuk Darbay adlı kişiyi elçi olarak göndermiştir. Doğu Türkistan Uygur Han'ı Barçuk Tekin, elçiyi iyi bir şekilde karşılamakla kalmamış, aynı zamanda Cengiz Han'ı da ziyaret etmiştir. Bu yakınlaşma Doğu Türkistan'ın Moğol hâkimiyetine girmesine sebep olmuştur.[22]

Ülkeyi Türk töresine göre dört oğlu arasında paylaştırıp kendi yasalarıyla idare eden Cengiz Han, Doğu Türkistan'ı oğlu Çağatay'a vermiştir.[23] Çağatay Hanlığı döneminde Doğu Türkistan yerli liderlerden Mahmud Yalavaç Beg tarafından idare edilmiştir. Doğu Türkistan'ın Müslüman Türk halkı Çağatay idaresinden pek de hoşnut olmamıştır. Çağatay Han'ın tatbik sahasına koyduğu *Cengiz Yasaları* İslâmiyet ile uyuşmamış,[24] insanların akarsulara dahi girmesine izin verilmemiştir. 1239'da Çağatay Devleti, Doğu Türkistan merkez olmak üzere iki ayrı devlet olarak bölünmüştür. Zaman içerisinde Moğol ve Çağatay soyundan gelenler Türkleşip, Müslümanlaşmışlardır.[25]

---

[20] İzgi, s. 235.

[21] M. E. Buğra, *Şarkî Türkistan Tarihi*, Ankara, 1987, s. 238 vd.

[22] İklil Kurban, *Doğu Türkistan İçin Savaş*, Ankara 1995, s. 11-12.

[23] V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz. H. Dursun Yıldız), Ankara, 1990, s. 12.

[24] İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, , Ankara 1991, s. 1.

[25] M. E. Buğra, *Doğu Türkistan Tarihi Coğrafî ve Şimdiki Durumu*, İstanbul 1952, s. 14-15.

Çağatay Hanlığı'nın çöküşü ile Orta Asya'da çıkan karışıklıklar sonrasında, 1370 tarihinde Timur, Belh şehrinde hükümdarlığını ilân etmiştir. 1399-1400 tarihine gelindiğinde, Timur'un torunu Mirza İskender'in Kâşgar civarındaki şehirleri yağmalamasıyla çaresiz kalan Doğu Türkistan halkı, Timur İmparatorluğu'na kayıtsız şartsız bağlanmak zorunda kalmıştır.[26] Timur'un vefatı üzerine varisleri Uluğ Beğ (1447-1449), Ebu Said Mirza (1451-1469), Hüseyin Baykara (1469-1509) ve Babür Mirza, Doğu Türkistan'da hüküm sürmüşlerdir.[27] Uluğ Beğ, Hüseyin Baykara, Şahrûh ve Ali Şîr Nevaî zamanında Doğu Türkistan bir ilim ve kültür merkezi haline gelmiştir.[28] Babür Han'ın soyundan gelen Said Han, 1514'te Kâşgar, Hoten ve Yarkent şehirlerini alarak "Saidiye Hanlığı"nı kurmuştur.[29] Kurulmuş olan hanlığın ilk merkezi Kâşgar, daha sonraları ise Yarkent olmuştur. Zikretmiş olduğumuz bu dönemde ülke idaresinde "Hocalar"ın tesiri görülmüştür.

Doğu Türkistan'da Günümüzde de Devam Eden Çin İşgalinin Başlaması ve Mancu Dönemi Siyasi Olayları

1644'de Çin imparatorluğunu bir isyan neticesinde ele geçiren Mancular, Kalmuk Devleti'nin iç karışıklıklarından da istifade ederek Doğu Türkistan'a girmişlerdir. Uzun seneler kanlı çatışmalarla devam eden bu istilâ hareketlerinde Kalmukların başkenti İli, Çinlilerle Moğollar arasında birkaç defa el değiştirmiştir.[30] 1678'de başlayan "Hocalar Devri" 1715'e kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra Doğu Türkistan'da daha çok Kalmuklar'ın etkisi görülür. 1759'da ise Doğu Türkistan'ın tekrar Çinliler tarafından işgaliyle, Ata Yurdu'nda Türk hâkimiyeti son bulmuştur.[31] Bu suretle ata yurdu Doğu Türkistan'da Çin zulmü yeniden başlamıştır. İlk istilâ hareketlerine karşı Doğu Türkistan'da şiddetli bir direniş baş göstermiştir. Bu direniş olaylarında Çin asker ve yetkililerinin 1 milyondan fazla kişiyi öldürdüğü, 10 binden fazla kişiyi de Çin içlerine sürgün ettiği iddia edilmektedir. Doğu Türkistan'da 1819 yılına gelindiğinde millî direniş hareketleri tekrar başlamıştır. Bu direniş hareketleri 1863'te Yakup Beğ'in Doğu Türkistan'da bağımsızlık mücadelesine başladığı tarihe kadar devam etmiştir.[32]

---

[26] Saray, s.73.

[27] Togan, s. 64 vd.

[28] Halis Bıyıktay, Timurlular Zamanında Hindistan Türk İmparatorluğu, Ankara 1989, s. 7 vd.

[29] Akman, s. 41.

[30] Kazakbalası, s. 13.

[31] Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara, 1995, s. 135; Erkin Alptekin, *Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı*, Kayseri, 1992, s. 5; Kazakbalası, *a.g.e.*, s. 13.

[32] Tyler, *a.g.e*, s. 66-67; Berdi, a.g.m., s. 407.

Yakup Beğ'in 1865'te *"Atalık Gazi ba-devlet"* unvânıyla bağımsızlığını ilân etmesinden sonra Doğu Türkistan'da Çin işgâli ortadan kalkmıştır. Hâkimiyetini genişletmek ve sağlamlaştırmak isteyen Yakup Han ba-devlet, 1870'te Osmanlı Devleti'ne Seyit Yakup Han Töre adında bir elçi göndermiştir. İstanbul'a varan heyet, Sultan Abdülaziz'e biat etmiş, kendisinden Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını tanımasını ve yardımda bulunmasını talep etmiştir. Heyetin isteklerini münasip gören Sultan Abdülaziz, Doğu Türkistan'ı tanımakla kalmamış, çok sayıda silah ve malzeme tedarik ederek bu ülkeye göndermiştir. Ayrıca eğitim gâyesiyle birçok subay ve öğretmen de Doğu Türkistan'a gönderilmiştir. Yakup Beğ tarafından kurulan bağımsız Doğu Türkistan Devleti, Osmanlılardan başka, İngiltere, Rusya ve Hindistan tarafından da resmen tanımıştır.[33]

Yakup Beğ'in, Mayıs 1877'de vefat etmesi üzerine meydana gelen kargaşa ortamından istifade eden Çinliler, Doğu Türkistan'ı tekrar işgâl etmeye başlamışlardır. Yakup Beğ'in kurmuş olduğu devlet, 16 Mayıs 1878 tarihinde Zou Zung-tang idaresindeki bir ordu tarafından, bütün ülkenin işgâli ile tarih sahnesinden silinmiştir.[34] Bu ise II. Mancu istilâsının başlangıcı olmuştur.[35] 1877'de Çin'in Kâşgar şehrini işgâl etmesinden sonra Doğu Türkistan vilâyetleri savunmasız kalmıştır. Bu durumdan azami surette istifade etmek isteyen Çinli idareciler, Doğu Türkistan'ı Çin'in bir parçası yapabilmek için istilâ faaliyetlerini hızlandırmışlardır. Bu maksatla ilk icraatları Doğu Türkistan'ın adını 18 Kasım 1884 tarihinde *"Xin-jiang/Sinkiang/yeni müstemleke, yeni elde edilmiş toprak"* olarak değiştirmek olmuştur.[36] Bundan

---

[33] Buğra, s. 26; İlkul, s. 39; H. Ziyayev, *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*, Ankara, 2007, s. 252 vd.; Tyler, s. 70 vd.

[34] Baymirza Hayit, *Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğü n ve İslâm'ın Bazı Meseleleri*, İstanbul, 1987, s. 159; Kurban, s. 84 vd; Li Sheng, s. 109.

[35] Kazakbalası, s. 15.

[36] Buğra, s. 27; Dillon, s. 4; Morris Rossabi, "Xin-jiang", *Encyclopedia of Asian History*, C. IV, New York 1988, s. 250; Erkin Alptekin, *a.g.e.*, s. 5; a. mlf., "Doğu Türkistan'a Şingcang ismi verilişinin 95. yıldönümü", *Bayrak Gazetesi*, 14 Kasım 1979, s. 2; Li Sheng, *a.g.e.*, s. 117; İdil Nilay Demir, *Xin-jiang'da Çin Politikası*, A. Ü. Sinoloji Anabilim Dalı Basılmamış Lisans Tezi, Ankara 1988, s. 1; Hasan Oraltay, *Hürriyet Uğrunda Doğu Türkistan Kazak Türkleri*, İstanbul, 1976, s. 22), Doğu Türkistan'a "Xin-jiang" isminin verilmesini 1768 tarihine dayandırmaktadır. Gülçin Çandarlıoğlu *Özgürlük Yolu, Nurgocay Bahadır'ın Anılarıyla Osman Batur* (İstanbul, 2006, s. 15) adlı eserinde Doğu Türkistan'a *"Yeni ülke"* anlamına gelen *"Hsin-chiang"* adının Japonya'da yetişmiş, Çin asıllı Sheng Shi-cai'in adamları tarafından 1933 senesinde takıldığını ve Rusya ile anlaşıp yeni bir rejim kurulduğunu belirtmektedir. Hacı Yakup Anat ("Safsatalara Cevap", *Doğu Türkistan*, No: 183-184, İstanbul, 1999, s. 21, not 1), Doğu Türkistan'ın Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1887 olarak vermektedir. Roostam Sadri ("The Islamic Republic of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", *Journal Institute of Muslim Minority Affairs*, C. V, No: 2, London

sonra Doğu Türkistan, Çin'in 19. eyaleti olarak Merkezî Çin'e bağlanmıştır.[37] Doğu Türkistan'a Çinlilerin verdiği isim bile bu güzide ülkenin Çin'in bir parçası olduğu tezini kendi kendine çürütmesi anlamına gelmektedir.

Doğu Türkistan'ın 16 Aralık 1877 tarihinde Çin'e bağlanmasından sonraki[38] Mancu istilâsı devri 1911'e kadar devam etmiştir.[39] Bu tarihte Mancu idaresi yıkılarak yerini Cumhuriyet yönetimine devretmiştir. Kargaşa ve keyfî idarelerin çok yoğun olarak yaşandığı bu dönemde Doğu Türkistan'da idarecilik yapan valilerin ve diğer yöneticilerin başına buyruk hareket ederek, keyfî idareler kurduğu bilinmektedir.

Doğu Türkistan'da Guo-Min-Dang (Milliyetçi) Çin Yönetiminin Tesisi ve İlk Çinli Genel Vali Yang Zen-xin Dönemi (1912-1928)

1911 yılında Çin'de ilân edilen Cumhuriyet idaresinin Doğu Türkistan' daki ilk genel valisi Yang Zeng-xin olmuştur. Yang, 1899-1917 seneleri arasında Tunganları[40] idare etmesindeki başarılarından dolayı "usta" unvanı kazanmış despot bir idareci idi.[41] Aralık 1911'de Çin idaresine karşı olan Çinli subaylar tarafından İli ve Urumçi'de Merkezî Çin'e karşı ayaklanmalar baş göstermiş-

---

1984, s. 295) ise Doğu Türkistan isminin Xin-jiang olarak değiştirilme tarihini 1882 olarak vermektedir.

[37] Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 50; Baymirza Hayit, *Türkistan: Rusya ile Çin Arasında*, s. 148; Dillon, s. 4.

[38] Taşağıl, "Esir Doğu Türkistan'da Mazlum Bir Türk Şehri", s. 22.

[39] Ülker-Yüce, a.g.m., s. 21.

[40] Çinli Müslümanlara Doğu Türkistan'da Tungan veya Döngen denilir. Günümüzde Çin sınırları içinde Tunganların en çok bulunduğu yer, Doğu Türkistan dâhil, Çin'in kuzeybatı kısmıdır. Tunganların etnik yapıları hakkında, Togan (*a.g.e.*, s. 150): *"Moğollar zamanından kalan ve sonraları Doğu Türkistan'da cereyan eden hadiselerde Kuzey Çin'e gidip yerleşen ve Çinlileşen Müslüman Türk ve Moğol unsurları Döngen ismiyle tanınıyorlar."* demektedir. A. Recep Baysun Türkistanlı (*Türkistan Millî Hareketleri*, İstanbul, 1943, s. 187) ise Tunganların aslen Uygur Türkü olduklarını belirtmektedir. M. Emin Buğra ("Doğu Türkistan'a Dair", *Türk Kültürü*, No: 21, (1964), s. 101) ise XIX. asrın başlarında Shan-xi Eyaleti'nin Dong-guan şehrinde meydana gelen Müslüman isyanının bastırılmasından sonra Çinli Müslümanların Doğu Türkistan'a sürgün edildiklerini ve Dong-guan şehrine nispetle "Tungani" olarak adlandırıldıklarını, bunun da zamanla Döngen şekline dönüştüğünü ifade etmektedir. Krş. için Bkz. Kurban, *Şarki Türkistan Cumhuriyeti: 1944-1949*, Ankara 1992, s. 19, not 41.

[41] Yang Zeng-xin hakkında bilgi için bkz. Andrew D.W. Forbes, "Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri", *Doğu Türkistan'ın 1911-1949 Arası Siyasi Tarihi* (Çev. Enver Can), Münih 1990, s. 472; H. L. Boorman-R.C. Howard, *Biographical Dictionary of Republican China*, C. IV, New York 1967, s. 11; C. P. Skrine-P. Nightingale, *Macartney at Kashgar: New Light on British, Chinese and Russian Activities in Xin-jiang*, 1870-1918, London 1973, s. 212.

tir.[42] Bastırılan bu isyanın liderleri ya idam ediliş ya da Doğu Türkistan'ın güney bölgelerindeki garnizonlara sürgüne gönderilmiştir.[43] İhtilalciler ise, İli'de, Yang Suan-shu liderliğinde rakip bir idare kurmaya muvaffak olmuştur.

Bu olaylar Doğu Türkistan Umumi Vâlisi Yuan Da-hua'yı zor durumda bırakmıştır. Yuan, Urumçi isyanını başarıyla bastırmış ve Yang'ın desteğini kazanmıştır. Merkezî Çin'in muhtelif yerlerinde ihtilâl hareketlerinin hızla geliştiği ve zaferler kazandığı bu dönemde Sun Zhong-shan, 1 Ocak 1912 tarihinde Nan-jing'de Çin Cumhuriyeti geçici başkanlığına getirilmiştir. Şubat ayında ise Kraliçe Dovager Long-yu yayınladığı bir bildiri ile henüz çocuk yaşta olan İmparator Xuan-tong adına tahttan vazgeçtiğini ilân etmiştir. Bu olay ile 268 sene devam eden Qing Hanedanlığı'nı sona ermiştir. 10 Mart 1912'de Sun Zhong-shan ile varılan anlaşma ile Yuan Shi-kai yeni kurulan hükümetin başkanlığına getirilmiştir.[44]

Merkezî Çin'de yaşanan bu olaylar Doğu Türkistan'daki Qing Umumi Vâlisi Yuan Da-hua için hiç de olumlu olmamıştır. Gelişen olaylardan çekinen Yuan Da-hua yetkilerini Yang Zeng-xin'e devrederek Urumçi'den kaçmıştır. Yang ise vakit kaybetmeden Merkezî Çin Hükümeti'ne bağlılığını bildirmiştir. Bu bağlılık üzerine, Çin Cumhurbaşkanı Yuan Shi-kai, Mayıs 1912'de Yang'ın Doğu Türkistan'ın askerî ve sivil umumî vâlisi olduğunu tasdik ettiği gibi İli bölgesinin askerî vâliliğini de Yang'ın uhdesine vermiştir.[45]

1912 yılının Temmuz ve Eylül aylarında Doğu Türkistan'da bulunan Merkezî Çin askerî yetkilileri ile Yang Zeng-xin arasında *"11 Maddelik Barış Anlaşması"* ve *"Xin-jiang İli Bölgesindeki Örgütlenmeye İlişkin 21 Maddelik Anlaşma"* imzalanmıştır. Bu anlaşmalarla Yang, Doğu Türkistan'ın askerî ve siyasî işlerinden sorumlu eyalet başkanı olmuştur.[46] Doğu Türkistan'da hâkimiyetini tam olarak tesis eden Yang, Qing Hanedanı'nın ülkeyi idare etme sisteminde büyük değişiklikler yapmamıştır. Bununla birlikte Kansu ile mevcut ilişkileri kesmiştir. İli ve Altay bölgelerini zapt ederek Urumçi, Aksu, Kâşgar ve Çaveçek Vilâyetlerine iki yeni vilâyet daha ilave etmiştir. Ayrıca nahiyelerin sayısını 40'tan 47'ye yükseltmiştir. Qing Hanedanlığı'nın nahiyeden küçük olan yerleşim bölgelerinin yerli liderler tarafından idare

[42] Forbes, s. 18.

[43] R. Yang, "Xin-jiang Under the Administration of Governor Yang Zeng-xin, 1911-1928", *CAJ*, C. XI, No:1, y.y., 1961, 281 vd.

[44] Forbes, s. 19. 12 Mart 1925 tarihinde Bei-jing'de ölen Sun Zhong-shan hayat biyografisi için bkz. Chia-Luen Lo, *The Pictorial Biography of Dr. Sun Zhong-shan*, Tai-bei 1955.

[45] Boorman-Howard, C. IV, s. 11.

[46] Li Sheng, s. 121.

edilme sistemi muhafaza edilmiştir.[47] Yang, Genel Valilik görevinde kaldığı sürece Doğu Türkistanlıların ayaklanacağı korkusuyla yaşamıştır. O, Doğu Türkistanlılara güvenmediği gibi kendi adamlarına da güvenmeyen bir karaktere sahipti. Korkusunu hafifletmek için etrafına ya akrabalarını veya Yunnanlı hemşehrilerini toplamıştır.[48] Doğu Türkistan halkını izole etmek, parçalamak ve cehalet içerisinde bırakmak düşüncesiyle bir takım kanunlar çıkartmıştır. Bütün yetkileri elinde tutarak müstebit bir yönetim sergilemiştir.[49] Dahası en yakınında bulunanlar bile onun ne düşündüğünü bilmediklerini söylerlerdi.[50] Yang memurlarından birinin sadakatsizliğini tespit ettiğinde veya birisinden şüphelendiğinde acımasız olurken, iyi hizmet edenlerin hayatlarına dokunmazdı.[51]

Yang Zeng-xin'in Doğu Türkistan'ın % 90'ından fazlasını meydana getiren yerli halka karşı politikası; mahallî ve millî farklılıkları kullanmaya ve dış tesirleri, bilhassa Rus etkisini, uzak tutmaya dayanmaktaydı. Nitekim Qing Hanedanı'nın siyasetini kasten tersine çevirerek Cungarya bölgesindeki Kazak Türklerine aynı bölgede ikamet eden Moğollar yüzünden müsamahalı davranmıştır.[52] Aynı şekilde Yang, Doğu Türkistan'ın güney kesimlerinde yaşayan Uygurları, Cungarya ve Tanrı dağları çevresinde yaşayan göçebelerden koparmak için her çareye başvurmuştur.[53] Qing Hanedanlığı devrinde de başvurulan bu usuller, Yang'ın idareyi ele aldığı ilk yılında Kumul'da patlak veren isyanda, bununla birlikte 1918'de Kuçar'daki mahallî kargaşalıkları bastırmakta etkili bir şekilde kullanılmıştır.[54] Yang ve idaresi için en fazla korkulan husus, Doğu Türkistan Türkleri arasında dinî ve kültürel uyanışın artması olduğunu söylemek mümkündür. Bu gelişme, yukarıda bahsettiğimiz hususla paralel olarak Türkistan'ın diğer bölgelerinde de görüldüğü gibi, I. Dünya Harbi sırasında Müslümanlar arasında Osmanlı meselesine ve 1920'lerde Sovyet rejimine karşı başlatılan Basmacı Hareketi'ne[55] gösterilen sempati ile de kendini göstermiştir.

---

[47] L. E. Nyman, *Great Britian and Chinese, Russian and Japanese Interest in Xinjiang, 1918-1934*, Malmö 1977, s. 25-26. 1919'dan önce Altay bölgesi Doğu Türkistan'a dahil değildi, kz. Li Sheng, s. 102, not 1.

[48] Forbes, s. 23; Yang, s. 271.

[49] IOR, L/P&S/12/2342 (Kâşgar Annual Reports, 1922-31, 1925), s. 4839'ten Forbes, *a.g.e.*, s. 23-24.

[50] B. Davidson, Turkestan Alive: New Travels in Chinese Central Asia, London, 1957, s. 104.

[51] O. Lattimore, Pivot of Asia: Xinjiang and the Inner Asian Frontiers of China, Boston, 1950, s. 54.

[52] O. Lattimore, "The Chinese as a Dominant Race", *JRCAS*, C. XV, No: 3, (1928), s. 278 vd.

[53] M. Rossabi, *China and Inner Asia*, London, 1975, s. 221.

[54] Forbes, s. 27; Yang, s. 289-291.

[55] Basmacı hareketi hakkında geniş bilgi için bkz. Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hare-*

Genel Vâli Yang'ın Doğu Türkistan'ın ekonomik düzeninde bazı değişiklikler yaptığı bir hakikattir. Lakin bu düzenlemeleri sadece Müslüman Türklerin ayaklanmalarını önlemek için gerçekleştirmiştir. Yang için söylenebilecek en doğru tespit, yönetimde kaldığı 16 yıl müddetince Doğu Türkistan ekonomisini kendi çıkarları doğrultusunda yönettiğidir. Yang, 1914'te Doğu Türkistan'ın idaresinde kendini kabul ettirdikten sonra ülkeyi yoksul bırakmak için etkili bir mekanizma kurmuştur. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere Yang, geleneksel idare usullerini devam ettirmekle birlikte, daha ziyade etrafına akrabalarını ve Yun-nanlı hemşerilerini toplamıştır. Ayrıca ülkede halkın ayaklanmasının önüne geçebilmek için sıkı bir sansür politikası takip etmiş, ülkenin zenginliklerini elinde tutmak adına ustaca bir ekonomik kontrol sistemi kurmuştur. Yang, Merkezî Çin'deki iç mücadelelerden de istifade ile kendi adına para bastırmıştır. Dahası Urumçi, İli, Kâşgar ve Aksu bölgeleri için piyasaya 4 ayrı kâğıt para bastırıp dağıtmıştır. Paraların birbirine karşı çapraz kurları da farklı idi.[56] Aslında Yang'ın bu karmaşık düzeni Doğu Türkistan'da uygulamaya koymasındaki amaç muhtemel bir ihtilali önlemeye matuftu. O, para olmadan hiçbir isyan hareketinin başarılı olamayacağını biliyordu. Zaten ülkede birkaç farklı paranın olmasının büyük miktarlardaki transferleri hızlı bir şekilde fark ettirebileceğini de bilmekteydi. Ona göre kendisine başkaldıran bir bölgede kâğıt paraların değerinin hızlı bir şekilde düşmesi ihtilâlcilerin parasız kalabilecekleri anlamına geliyordu.[57] Yang'ın piyasaya sürdüğü paralar sadece Doğu Türkistan dâhilindeki ticaret için geçerli idi. Çin ve Rusya ile olacak ticaret için takas sistemi gerekliydi. Böyle bir politikanın tabiî neticesi olarak Doğu Türkistanlıların paralarını ticarete yatırmak veya ülkede gayrimenkul satın almaktan başka imkânları yoktu. Bununla birlikte Doğu Türkistan'da geçici olarak ikamet eden ve görev süreleri sonunda kendi ülkelerine dönecek olan Çinli memurlar bu durumdan etkilenmemişlerdir. Bu zümre, ithalat ve ihracatta, mallarını Çin'de veya Rusya'da satmakta ve gelirlerini istedikleri işe yatırmakta serbestti.[58]

---

keti, Türkistan Türklüğü'nün Milli Mücadelesi, İstanbul, 2006; Abdullahzâde Tevekkül, "Türkistan Milli Mücadelesi Tarihine Giriş: Basmacılık-Fergana Mücahitleri", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 41-49; Seyidcan Dad Huvah, "Türkistan Milli Mücadele Tarihine Giriş: Doğu Buhara'da Basmacılık", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 56-65; Mamur Niyazi, "Fergana'da Basmacılık Hareketi", *"Yaş Türkistan"dan Seçilmiş Makaleler*, İstanbul, 2005, s. 69-71. Ayrıca: Ali Bademci, *1917-1934 Türkistan Millî Hareketi-Korbaşılar ve Enver Paşa* (2 cilt, Ötüken, İst. 2008) ve *Sarıklı Basmacı* (Ötüken, İstanbul 2010).

[56] Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 209.

[57] Lattimore, s. 209; Lattimore, "Chinese Turkistan", *The Open Court*, C. XLVII, No: 921, Chicago t.y., s. 193.

[58] Forbes, s. 47.

Ülkedeki ekonomik durum göz önüne alındığında Doğu Türkistan, kapalı bir kutu değildi. Çinli memurlar ülkenin her tarafında, Hintli tefeciler[59] ise ülkenin kuzeybatısında, dışarıdaki özel banka hesaplarına yatırmak maksadıyla ellerine geçen altın ve gümüş paraları stok etmekteydiler. Bununla birlikte altın ve gümüş paralar ihtiyaca cevap veremeyecek kadar az olduğundan, iş başındaki Çinli memurlar ve sayıları az olan bazı yerli tüccarlar ticaret yoluyla, yani parayı mala çevirmek suretiyle ülke zenginliğini dışarıya kaçırmaktaydılar.

Yukarıda ifade ettiğimiz ve yaşananların bir kısmını kapsayan Yang idaresi için söylenebilecek durum bir başka deyişle; takip edilen ekonomik politikanın hem ticaret hem de mâlî cihetleriyle Doğu Türkistan'ın zenginliğini kurutacak şekilde sömürüldüğüdür. Bu durumun farkında olan Yang ise sömürgeciliği kendi şahsî menfaatleri için bilhassa teşvik etmiştir. Onun düşünceleri arasında vakti geldiğinde stokladığı değerli mücevherat, altın, gümüş paralar ve ziynet eşyaları ile kaçıp kurtulmak da vardı.

Yang Zeng-xin, Rusya'daki iç savaştan sonra onlarla tekrar ticarî bir ilişki kurmak istememiştir. O, aynı zamanda Sovyetlerin, Doğu Türkistan ekonomisinde nüfuz kazanmasını da istememiştir. 1919-1925 yılları arasında Sovyetler Birliği ile Doğu Türkistan arasındaki ticarî ilişkilerde bir canlanma olmuş ise de bu durum Moskova tarafından Yang'a zorla kabul ettirilmiştir.[60] Dahası Yang, Sovyetlerin ideolojik olarak Doğu Türkistan'a nüfuz etmesine mâni olmak gâyesiyle ülkede fabrikalar ve büyük ticarî merkezler kurulmasını da yasaklamıştır.[61]

Doğu Türkistan'ın sömürülmesi sadece Yang Zeng-xin ile sınırlı kalmamış, diğer Çinli idareciler de Yang'ı taklit etmek suretiyle ellerinden geldiği kadarıyla ceplerini doldurma gayreti içerisinde olmuşlardı. Qing Hanedanı devrinde ülkede idarecilik yapacak olanlar belli bir imtihandan geçirilirken, Yang devrinde görevler para ile satılır olmuştu. Bu minval üzere görev alabilmek için yüklü miktarlarda parayı gözden çıkaran idareciler, göreve başladıktan sonra ödediklerinin kat kat fazlasını geri alabilmek için her türlü rüşvet ve keyfi vergilerle ceplerini doldurma gayreti içerisinde olmuşlardı. Bu durum en üstteki idareciden en alttaki memura varıncaya kadar sirâyet etmiş, neticede herkes kesesini nasıl doldurabileceğinin peşine düşmüştür.[62]

Yang Zeng-xin, Doğu Türkistan'da gelişmekte olan Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm fikirlerinin yayılmasını önlemek için de büyük gayretler sarf

[59] Nyman, s. 30.

[60] Nyman, s. 36; Forbes, s. 50.

[61] Roerich, *Trails to Inmost Asia*, s. 118; Roerich, *Altai-Himalaya*, s. 280.

[62] Nyman, s. 26.

etmiştir. Yang'ın bu konudaki faaliyetlerini iki noktada mütalaa etmek mümkündür.

1. Yabancı uyruklu kişilerin Doğu Türkistan'a girerek propaganda yapmalarını yasaklamak: Genel Vâli yayınladığı emirle başta Osmanlı Türkleri olmak üzere bütün yabancıların Doğu Türkistan'da misyonerlik faaliyetlerini yasaklamıştır. Mahallî idarecilere, yabancıların bu türden girişimlerini fark etmeleri durumunda, onları derhal sınırdışı etme yetkisi verilmiştir. Camilere yönelik denetimleri artıran Yang, başta Osmanlı Türkleri olmak üzere bütün yabancıların camilerde imamlık ve vaizlik yapmalarını yasaklamıştır. Dahası bu emre uymayanların ise ağır cezalara çarptırılacağını ilan etmiştir.

2. Doğu Türkistan'dan Hacca gidenlerin sayılarını sınırlandırmak: Yang ve idaresi Hac vazifesi için Mekke'ye giden kişilerin Pan-İslamizm ve Pan-Türkizm düşüncelerinin ülkeye sokulmasının en önemli vesilesi olduğu düşüncesiyle, Mart 1917'den itibaren, güvenlik sorunları gerekçe gösterilerek, Hac seferlerini askıya aldırmıştır. Yurt dışına çıkış işlemlerinin kaldırılmasına dâir yayınlanan emir 1927'ye kadar tatbik edilmiştir. 1927'de yasağın kaldırılmasına rağmen birçok sınırlandırmalar devam etmiştir.[63]

Doğu Türkistan Genel Vâlisi Yang Zeng-xin, görevde kaldığı 16 sene boyunca kendisini tam bir diktatör olarak kabul ettirmiştir. Lattimore, *Pivot of Asia* adlı eserinde Yang'ı Doğu Türkistan'ı idare eden feodal bürokratlar arasında en kabiliyetlisi olarak tanımlamıştır.[64] Yang'ın uzağı gören sömürgeci ekonomik politikası, Doğu Türkistan'ın fakirleşmesi ve ülke zenginliğinin tükenmesi neticesini doğurmuştur. Yang'ın bu dönemde farkına vardığı bir konu da Doğu Türkistanlıların belli bir ölçüye kadar istibdada ve sömürüye dayanabileceğiydi. Onun idare tarzı Doğu Türkistanlıların isyan etmelerine sebep olmayacak şekilde rüşvetçiliğe tolerans göstermesi olmuştur. Dahası o, Doğu Türkistanlı Müslüman Türklerin önde gelen liderlerinin elde edilen gelire ortak edilmesi gerektiğini de fark etmiştir. Yang, Qing Hanedanı'nın alt düzeydeki hizmetlerini Müslüman memurlara tahsis etmeyi öngören idare şeklini muhafaza etmekle bir taşla iki kuş vurma yoluna gitmiştir. Bu suretle Çinli memurlar halk arasına katılmazlar, ilk merhalede yerli memurlar halkın gazabına maruz kalırlardı. Dahası bu yerli memurlara verilen belli ölçüdeki yetkiler onların rahatlamasına ve refah imkânına kavuşmasına sebep olduğundan, onlar da yönetimi koruma yoluna giderlerdi. Yine Yang, sulak ve verimli arazilerde yaşayanların çiftçilikle, göçebelerin ise hayvancılıkla uğraşmaları gerektiğini de fark etmiş bir idareci idi.[65] Yang

[63] Li Sheng, s. 143-144.

[64] Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 52.

[65] O. Lattimore, *Inner Asian Frontiers of China*, Boston, 1962, s. 189.

istibdatçı politikası ile Doğu Türkistanlıların ayaklanma şanslarını azalttığı gibi, isyanın vuku bulması durumunda kısa sürede kaynağını kurutmaya da muktedir olabilecek duruma gelmiştir. Bu idare tarzı Yang'a karşı olabilecek muhalefeti de ortadan kaldırmıştır. Yang devrinde Doğu Türkistanlıların siyasî manada bir teşkilatlanma içerisine girdiğine dâir pek bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte Yang'ın idareyi ele aldığı ilk günlerden itibaren ona karşı olan hoşnutsuzluk her geçen gün artarak devam etmiştir.

Doğu Türkistan'ın güneyinden her yıl Sovyet işgâlindeki Batı Türkistan'a çok sayıda işçi gitmiştir ki, Çinli idareciler bu işçi göçünün önüne geçememiştir. Batı Türkistan'da çalışmaya giden Kâşgarlı, Hotenli ve Yarkentli işçiler ülkelerine döndüklerinde bakış açıları değişmiş, fikirleri başkalaşmış bir duruma gelirlerdi. Hoten ve Yarkent'te görev yapan İsveçli misyonerlere göre bu yolla beyin yıkaması ve Sovyet propagandası çokça yapılmıştır.[66] Yang Zeng-xin'in sansür sistemi Doğu Türkistan'da Sovyet nüfuzunun yayılmasına mâni olamamıştır. Doğu Türkistan'da ağızdan-ağıza, kulaktan-kulağa siyasî haber yayma sistemi işlemeye devam etmiştir. Bu haber yayma sistemi neticesinde Sovyetler Birliği'nde uygulanan toprak reformu Doğu Türkistan çiftçilerini de etkilemiştir.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen Doğu Türkistanlılar, Yang idaresi döneminde ayaklanmamışlardır. Aksine Yang Zeng-xin için tehlike Çinli memurlardan gelecektir. Çinli Müslüman denilen Tunganlar, hem Çinliler hem de Türkler tarafından benimsenmezlerdi. Tunganların hamisi ise bizzat Yang'ın kendisi olmuştur. Buna karşın Yang, en büyük zararı yine Tunganlardan görmüştür. Doğu Türkistan'daki "Tsai O" isyanına karıştırılmasını önleyen ve kanlı bir şekilde neticelenen ziyafetten sonra şüpheleri üzerine çeken Yang'ın, etrafına afyon tiryakilerini topladığı söylenir. Bundan maksadının ise afyon tiryakilerinin, emirleri altındakilere huzursuzluk çıkartmak yerine rahatını düşüneceği şeklinde izah edilebilir.[67] Bu suretle yaşlanan diktatör Yang, emrindeki üst rütbeli bazı memurları da kırmıştır. Zaman içerisinde kendine güveni artan Yang, 1926'da *"Ben uzak ve ecnebi bir ülkeyi dünyevî bir cennet hâline getirdim"* iddiasını dile getirmiştir. Yang aynı sene emrindeki Tunganlara karşı da harekete geçmiştir. Tunganların bir kısmı Xining'deki Tungan askerî diktatörü Ma Fu-xing ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle Urumçi'den kovulmuştur.[68] Bu süreç Yang'ın kendisine sadık Tunganlardan mahrum olduğu ve gittikçe yalnız başına kaldığı bir dönem olmuştur.

---

[66] Nyman, s. 30.

[67] Forbes, s. 55-56.

[68] Roerich, *Trails to Inmost Asia*, s. 115 vd.

Zikretmiş olduğumuz bu dönemde Yang Zeng-xin'in, Doğu Türkistan'ı terk etmeye karar vererek hazırlıklara başladığını söylemek mümkündür. Tarihî kayıtlar ve araştırmalar Yang'ın şahsî servetinin de çok büyük olduğunu ortaya koymuştur.[69] Yang'ın aile fertleri ve servetinin büyük bir kısmı ya Çin'e[70] veya Filipinler'in başkenti Manila'da ABD idaresindeki özel banka hesabına gönderilmiştir.[71] Yang'ın Doğu Türkistan'daki hükümdarlığından vazgeçtiğine dâir en inandırıcı deliller Mildred Cable ve Francesca French'in verdiği bilgilerde saklıdır. Bu iki misyoner; *"Yaşlı ama akıllı genel vâli... ta 1926'da... kendi aile fertleri için kaçış yolu hazırlamıştır ve servetini İngilizlerin Tian-jin'deki mümessilliğinin muhafazasına devretme imkânını bulmuştu."* demişlerdir. Yang'ın büyük oğlu aynı sene, tebdil-i kıyafet ederek, misyonerlerin refakatinde bavullar dolusu servetle Doğu Türkistan'dan çıkartılmıştır.[72] Zikretmiş olduğumuz bu dönemde Yang, Urumçi'deki halk parkında kendi büstünü yaptırmaya başlamıştır ki bu büstün masrafları halktan zorla tahsil edilen gelirlerden karşılanmıştır.[73]

Yang Zeng-xin, son olarak Kuzey keşfini tamamlayıp, Haziran 1928'de Guo-Min-Dang Partisi'nin birlikleri Bei-jing'e girdikten sonra, Doğu Türkistan'a Guo-Min-Dang bayrağı asılmasına karar vermiş ve Nan-jing'deki Jiang Jie-shi Hükümeti'nin Doğu Türkistan'daki hâkimiyetini kabul etmiştir.[74] Yang'a yakışmayan bu jest, yaşının ilerlemesi ve gitme vaktinin yaklaştığının bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Emrindeki memurları da kendisiyle aynı kanaati taşımıştır.

Yang Zeng-xin'in emrindeki yüksek rütbeli memurlardan biri olan FanYau-nau[75] bu fırsattan istifade etmek için harekete geçmeye karar vermiştir. Fan, Japonya'da tahsil görmüş ve yenilik taraftarı olan bir kişi idi.[76] Yang'ın, Fan'a güvenmemesine rağmen, onun kabiliyetlerinden de etkilendiği söylemek mümkündür.[77] Bunun bir sonucu olarak onu harcamak yerine

---

[69] Bu konuda geniş bilgi için bkz. "His Excellency Yang Zeng-xin, the Late Governor-General of Xin-jiang", *JRCAS*, C. XVI, No: 1, (1929), s. 89.

[70] "His Excellency Yang Zeng-xin", s. 89.

[71] Lattimore, *Pivot of Asia*, s. 58; Bosshard, s. 436.

[72] M. Cable-F. French, *The Gobi Desert: A Desert Journal*, London, 1943, s. 232-233.

[73] Roerich, *Altai-Himalaya*, s. 280.

[74] Boorman-Howard, *a.g.e.*, C. IV, s. 13.

[75] Doğum tarihi bilinmeyen FanYau-nau tahsilini Japonya'da yapan, yenilik taraftarı olarak bilinir. Yang Zeng-xin döneminde Guo-Min-Dang tarafından Aksu Valiliği'ne atandı. Sonraki dönemlerde Urumçi Valisi ve Doğu Türkistan'ın Dışişleri Nazırı oldu. 7 Temmuz 1928'de Yang Zeng-xin'e suikast yaptırdığı söylenir. Yang'ın öldürülmesinden birkaç saat sonra, kendisi ve suç ortakları Jin Shu-ren'in emriyle ortadan kaldırıldı, bkz. Forbes, s. 444-445. Bu suikast hakkında geniş bilgi için Bkz. *Xin-jiangın Kısaca Tarihi*, C. III, s. 76-86.

[76] Nyman, s. 73.

[77] Wu Ai-chen, *Turkistan Tumult*, London, 1940, s. 46.

kendisine faydalı olabileceği kanaatiyle Urumçi vâliliği mevkiine yükseltmiş, ayrıca Doğu Türkistan'ın Dışişleri Nazırlığı'na tâyin etmiştir.[78] Buna rağmen Yang ile Fan'ın birbirlerini hiçe saydıkları da bilinen bir gerçektir. Yang, Sanayi Bakanı Yan Ting-shan'a Fan'ı *"kafesteki arslan gibi tuttuğunu"* söylemiştir.[79] Yan Ting-shan ise Yang'ı Fan için ikaz eden bir kişidir. Fan, Mart 1926'da Alman ilim adamı Filchner'e Yang'ın deli olduğunu söylemiştir.[80]

FanYau-nau, aralarında Urumçi Telgraf İdaresi mühendisi ve Urumçi Hukuk Mektebi başkanının da bulunduğu bir grup memurla harekete geçerek yaşlı diktatör Yang'a bir suikast düzenlemeye karar vermiştir. Bu konuda Nyman; *"Fan'ın Guo-Min-Dang Partisi'ne üye olması hasebiyle, partisinin teveccühünü kazanmak için böyle bir harekette bulunmuş olabileceğini"* yazmaktadır.[81] Her ne hikmetse Fan, 7 Haziran 1928'de, yani Yang'ın Guo-Min-Dang Hükümeti tarafından Doğu Türkistan Genel Vâliliği'ne resmen tâyin edilmesinden altı gün sonra hareketę geçmiştir. Yang zikretmiş olduğumuz bu tarihte Urumçi Hukuk Mektebi'nde ziyafetli diploma törenine davetli idi. Ziyafeti ise Fan tertip etmiştir. Fan, askerlerinden 18 kişiyi garson kıyafetine büründürmüş ve tabancalarını kollarının altında gizlemiş bir vaziyette ziyafette hazır bulundurmuştur.[82] Ziyafette Yang'ın sağlığı şerefine kadeh kaldırırken vuku bulan olaylar şöyle nakledilmektedir:

"Genel vâliyi nişan alarak birkaç el ateş açıldı. Aynı anda 7 el daha ateş açılmış ve hepsi de isabet etmişti. Ağır yaralanan ve can çekişmekte olan Genel Vâli Yang düşmanlarını sert bakışlarla süzdü ve yüksek sesle; 'Buna kim cesaret eder?' *diye sordu. Yang, bunları söyleyerek yavaş yavaş yere uzanırken gözleri, sanki kendisine verilen öğütlere kulak asmadığı için özür diliyormuşçasına, Sanayi Bakanı Yan Ting-shan'a dikilmişti."*[83]

Olay sırasında yaralanmış olan Yan Ting-shan'ın anlattığına göre, Fan, ağır yaralı olan Genel Vâlinin işini iki kurşunla bitirmiştir.[84] Bu suikastte 15-16 kişi ölmüş veya yaralanmıştır. Fan, suikastın ardından genel vâlilik mührünü almak için Yang'ın konağına gitmiş ve Yang'ın en yakın yardımcısı olan İçişleri Bakanı Jin Shu-ren'i makamına çağırtmıştır. Jin ise bu isteği reddetmekle kalmamış, Fan'ın yakalanması için askerlerini sevk etmiştir. Bunun akabinde başlayan mücadelede şahsına olan desteği yanlış hesapla-

---

[78] Boorman-Howard, *a.g.e.*, C. IV, s. 13.

[79] Wu, s. 47.

[80] W. Filchner, *Om Mani Padme Hum*, Leipzig 1939, s. 40-41.

[81] Nyman, s. 74.

[82] "His Excellency Yang Tséng-hsin", s. 87; Li Sheng, s. 125; Forbes, s. 59-60.

[83] Wu, s. 49; Sven Hedin, *Riddles of the Gobi Desert*, London, 1933, s. 60-70.

[84] Hedin, s. 60 vd.

yan Fan, kısa çatışmalardan sonra da Jin tarafından yakalanarak, 8 Haziran 1928 günü, adamlarıyla beraber idam edilmiştir.[85]

Yang Zeng-xin'in idaresi altında Doğu Türkistanlılar açıktan açığa isyan etmemiş olsalar bile halkın hoşnutsuzluğu fırtına öncesi sessizliği andırmıştır. Yang kendine has diktatörlük usulleriyle büyük karışıklıklarla karşılaşmadan, Doğu Türkistan'ı kontrolünde tutmayı başarmıştır. Buna karşın Yang'ın 1912-1928 yılları arasındaki hâkimiyeti döneminde ektiği isyan tohumlarının filizlerini kendisi değil, 1930'lardan sonra beceriksiz varisi Jin Shu-ren görmüştür. Kısacası Yang, Doğu Türkistanlılara yaptığı zulüm ve işkencelerin karşılığını göremeden iki kurşunla hayatını kaybetmiştir.

Sonuç

Özetlemeye çalıştığımız Doğu Türkistan'ın Çin tarafından işgali ve Çin'in ilk Genel Valisi olan Yang Zeng-xin idaresi, aslına bakılırsa Doğu Türkistan'da günümüzde bile devam eden Çin emperyalizminin hangi temeller üzerine kurulduğunun da ana hatlarını oluşturmaktadır. Yang, sadece Tunganları idare etmede "usta" unvanı kazanmamış, aynı zamanda kendisinden sonra gelen hem Guo-Min-Dang (Milliyetçi) Çin hem de Komünist Çin idarecilerinin de ülkeyi nasıl idare etmeleri gerektiği noktasında onlara "üstad (!)" olmuş bir şahsiyettir. Onun Doğu Türkistan'daki uygulamaları, Doğu Türkistan Türklüğünün hem milletleşme sürecinin akamete uğramasına yol açmış hem de halefleri tarafından ülke idaresinin hangi temeller üzerine oturtulması gerektiği noktasında örnek alınmasını sağlamıştır. Günümüze gelinceye kadar Doğu Türkistan'da vukua gelen istiklal hareketlerinin başarıya ulaşamaması, Yang'ın tatbik sahasına koyduğu siyasetin varisleri tarafından da kesintisiz olarak uygulamasından kaynaklanmaktadır. Bir ülke ve onun halkı ancak bu derece birbirinden koparılabilir, ancak bu derece millet olma bilincinden yoksun bırakılabilirdi. Daha açık bir ifade ile Doğu Türkistan halkının ilelebet bir sömürge olarak kalmasını temin etmenin yolu, günümüz Çin idarecileri tarafından da Yang'ın politikalarının aynen devam ettirilmesinden geçmekteydi. Her ne kadar 1912 yılına kadar Doğu Türkistan'da zaman zaman Çin işgal ve tecavüzleri görülmüşse de Yang'ın takip ettiği politikalar, kendisinden sonra Doğu Türkistanlıların bir araya gelebilmelerini engellediği gibi, 1933 ve 1944 yıllarında vuku bulan istiklal hareketlerinin, ülkenin her yerine yayılmasını değil, bu hareketlerin bölgesel bir direnişten öteye geçmemesini de doğurmuştur. Yang'ın ektiği nifak tohumları Doğu Türkistan halkının birer kabile olarak kalmasını

[85] Roerich, Trails to Inmost Asia, s. 119.

da beraberinde getirmiştir. Bu ise, günümüzde bile, Doğu Türkistan halkının hem milletleşme sürecine mani olmuş, hem de halk arasında vatan mefhumunun oluşmasını engellemiştir. Yang Zen-xin dönemi Doğu Türkistanlılar açısından tamiri imkânsız olumsuzluklar meydana getirirken, kendisinden sonra iktidara gelen emperyalist Çin idarecileri tarafından da emsalsiz bir örnek olmuştur.

HMET ERÖZ
RMAĞANI

r önce ebediyete uğurladığımız Mehmet Eröz (Söke, nbul, 20.6.1986), İktisat sosyolojisi dalında değerli bir lmasının yanı sıra, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun ısı ile Alevilik-Bektaşilik konusunda yapmış olduğu arla, yazdığı makale ve kitaplarla da Türkiye'de örnek ereken bir ilim adamıdır.

kitap Eröz'ün çalıştığı konularda araştırmalar yapan azakistan, Nahçıvan ve İran'dan bilim insanlarının ı önemli makalelerinden oluşmakta ve ölümünün da onun hatırasını yad etme maksadı gütmektedir. bu eserde Eröz'e yakışan makaleler biraraya getirilmiş yle neredeyse Türkiye'de unutulmaya yüz tutan kültür arı gündeme getirilmek istenmiştir.

2012 746451 ABA

9 789754 378719